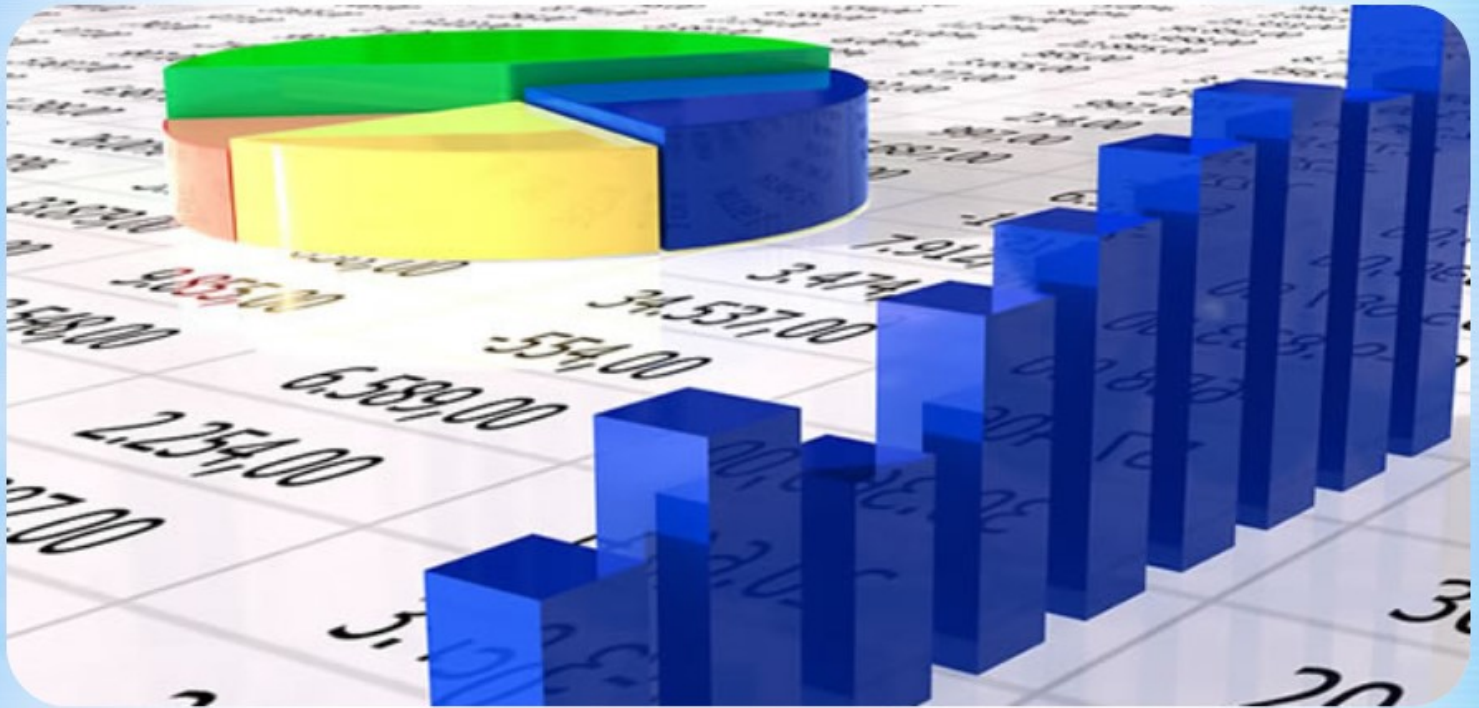

«Орфография мен пунктуацияның қиын мәселелері»

Кредит саны: 5 кредит

Қазақ филологиясы және екінші шет тілі кафедрасы, филология ғылымдарының магистрі

Шаймұрат Сәлдет

№ Тақырып/ апта	Тақырып атауы	Тақырыптың мазмұны
1	Мәтін туралы түсінік. Мәтін түрлері.	1.1 Көркем мәтін, оның түрлері және оның басқа мәтіндерден айырмашылығы 1.2 «Көркем мәтінді лингвистикалық талдау» пәнінің мақсат-міндеттері 1.3 Көркем мәтінді лингвистикалық талдау әдістері
2	Көркем мәтін санаттары	2.1 Көркем мәтін құрылымы, семантикасы, модальділігі 2.2 Көркем мәтіндегі фразеаралық байланыс түрлері 2.3 Көркем мәтінді лингвистикалық талдау деңгейлері
3	Көркем мәтіндегі баяндау типтері	3.1 Монологтік сөйлеу 3.2 Суреттеу, әңгімелеу, ойталқы 3.3 Фольклорлық баяндау
4	Қазақ орфографиясының принциптері	4.1 Морфологиялық принцип 4.2 Фонетикалық принцип 4.3 Дәстүрлі принцип
5	Дауысты және дауыссыз дыбыстардың жазылу емлесі	5.1 Дауысты дыбыстардың жазылуы. 5.2 Дауыссыз дыбыстардың жазылуы. 5.3 Сөздердің жазылу, айтылу емлесі
6	Түбір сөздердің және қосымшалардың жазылу емлесі	6.1 Көп буынды сөздердің жазылуы. 6.2 Орыс тілінен енген сөздердің жазылуы. 6.3 Араб, парсы және туыстас тілдерден енген сөздердің жазылуы.
7	Бөлек, бірге және дефис арқылы жазылатын сөздердің емлесі	7.1 Бөлек жазылатын сөздер. 7.2 Бірге жазылатын сөздер. 7.3 Дефис арқылы жазылатын сөздер.
8	Қысқарған сөз, шылаулар мен одағайлардың жазылу емлесі	8.1 Сөздердің қысқару жолдары мен жазылу емлесі. 8.2 Шылаулардың жазылуындағы ерекшеліктер. 8.3 Одағайлардың жазылу емлесі.
9	Бас әріптердің қолданылуы. Тасымал.	9.1 Бас әріптердің қолданылу жолдары. 9.2 Тасымал 9.3 Сөздерді тасымалдау жолдары.

10	Сөйлем соңынан қойылатын тыныс белгілер	10.1 Хабарлы сөйлемдерден кейін нүктенің қойылу жолдары. 10.2 Сұраулы сөйлемдерден соң сұрау белгісінің қойылу жолдары. 10.3 Лепті сөйлемдерден соң леп белгісінің қойылу жолдары.
11	Бастауыш пен баяндауыштың арасына қойылатын сызықша	11.1 Бастауыш пен баяндауыштың арасына сызықша. 11.2 Бастауыш пен баяндауыштың арасына сызықшаның қойылу жолдары. 11.3 Бастауыш пен баяндауыштың арасына сызықшаның қойылмайтын жолдары.
12	Қаратпа және қыстырма сөздердің, одағайлардың тыныс белгілері	12.1 Қаратпа сөздердің тыныс белгілерінің қойылу жолдары. 12.2 Қыстырма сөздердің тыныс белгілерінің қойылу жолдары. 12.3 Одағай сөздердің тыныс белгілерінің қойылу жолдары.
13	Айқындауыш мүшелердің тыныс белгілері	13.1 Айқындауыш мүшелерге қойылатын үтір. 13.2 Айқындауыш мүшелерге қойылатын сызықша. 13.3 Айқындауыш мүшенің ешқандай тыныс белгісімен ажыратылмайтын жағдайлары.
14	Құрмалас сөйлемдердің тыныс белгілері	14.1 Салалас құрмалас сөйлемдер компоненттерінің арасына қойылатын тыныс белгілер. 14.2 Сабақтас құрмалас сөйлемдер компоненттерінің арасына қойылатын тыныс белгілер. 14.3 Аралас құрмалас сөйлемдер компоненттерінің арасына қойылатын тыныс белгілер.

Мақсаты

Мемлекеттік ұлттық тіліміздің белгілі бір заңдылықтарын, нормаларын сақтау, олардың тіл білімінің барлық салаларындағы орны, жазуға қойылатын талаптарды оқыту.

Тілдің дыбыстық және мағыналық табиғаты мен таңбалануы, сандық ерекшеліктерінің үйлесімді болып келуін дәлелдеу.

Ресми түрде қабылданған, бекітілген еміле, ережелерді оқыту.

Курстың міндеттері

- Сөздедің дұрыс жазылуы мен айтылу нормаларын сақтау.
- Буын, екпін, дыбыстардың үндесуін қадағалау.
- Орфоэпия, графика, орфография ережелерін сақтау.
- Этимология, семасиология, омоним, антоним, т.б.
- Күрделі сөздердің жазылу ерекшеліктерін қарастыру.
- Қосымшалардың дұрыс жалғану мәселелерін қарастыру.
- Сөздерді дұрыс топтастыру принциптерін білу.
- Сөз тіркестерінің байланысу түрлерін білу.
- Құрмалас сөйлемдердің тыныс белгілері және оларды бірізділікке түсіру мәселелерін қарастыру.

Оқу нәтижелері

Сауатты жазуды білуі тиіс.

Тыныс белгілерінің дұрыс қолданылуын білуі тиіс.

Сөздердің дұрыс жазылуы мен айтылу нормаларын сақтауы тиіс.

Буын, екпін, дыбыстардың үндесуі, орфоэпия, графика, орфографиядан сауаттылықты сақтауы тиіс.

Күрделі сөздердің жазылу ерекшеліктеріне, қосымшалардың дұрыс жалғану мәселелері мен сөздерді топтастыру принциптерін білуі тиіс.

Сөз тіркестерінің байланысу түрлерін, құрмалас сөйлемдердің тыныс белгілерін және оларды бірізділікке түсіру мәселелерін білуі тиіс.

Пәндік құзыреттілік:

Сауатты жазуды игереді.

Тыныс белгілерін дұрыс қолдана алады.

Сөздердің дұрыс жазылуы мен айтылу нормаларын сақтайды.

Буын, екпін, дыбыстардың үндесуі, орфоэпия, графика, орфографиядан сауаттылықты сақтайды.

Күрделі сөздердің жазылу ерекшеліктеріне, қосымшалардың дұрыс жалғану мәселелері мен сөздерді топтастыру принциптерін біледі.

Сөз тіркестерінің байланысу түрлерін, құрмалас сөйлемдердің тыныс белгілерін және оларды бірізділікке түсіру мәселелерін біледі.

«Орфография мен пунктуацияның қиын мәселелері »

Тақырыптың мәні Орфография мен пунктуацияның қиын мәселелері және көркем мәтінді лингвистикалық талдау курсының негізгі мәні – көркем шығарма, ондағы тілдік құралдардың көркем мазмұнды бейнелеуге қатысы, қазіргі қазақ жазуы емле ережелері.

Талдаудың басты мақсаты Көркем мәтінде қолданылған тілдік құралдардың мағынасын, мәнін, эстетикалық қызметін айқындауды, сөздерді ережеге сай дұрыс жазу және қазақ орфографиясы негізгі принципін, тыныс белгілерінің дұрыс қойылуын түсіндіру және оны практика жүзінде меңгертуді мақсат етеді.

Функциялары:

- Орфография мен пунктуацияның қиын мәселелері туралы.
- Тілдегі сөздердің дұрыс жазылуы туралы ережелер жиынтығы.
- Тілдегі сөздердің, олардың түрлі тұлғаларының жазылу нормалары.

Тақырыптың қолданыс аясы

Орфография мен пунктуацияның қиын мәселелері пәнінің оқу-әдістемелік кешенінің құрамына кіретін оқытушыларға арналған

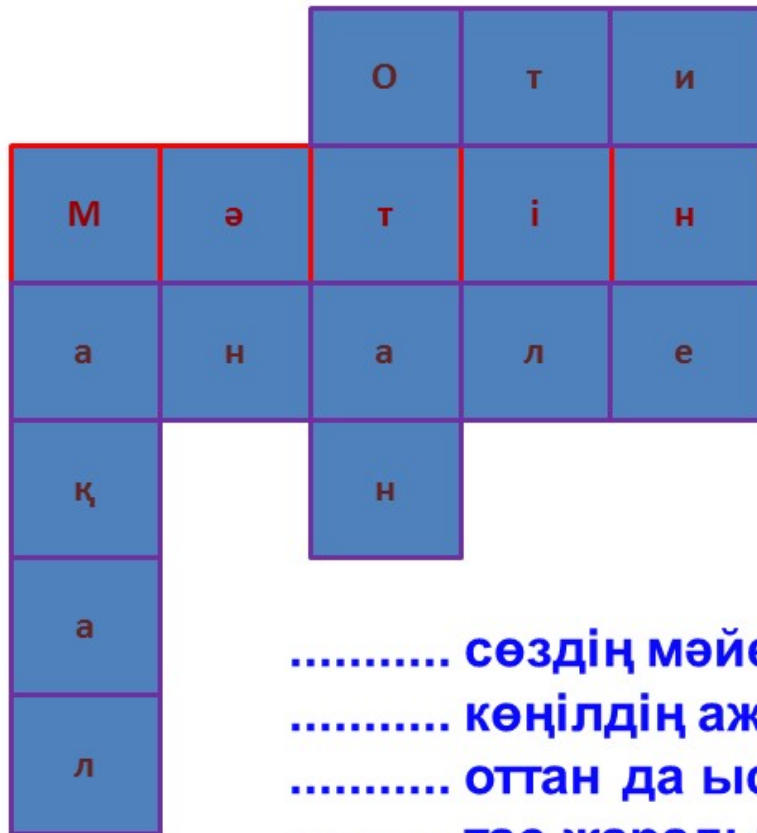

«Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының студенттеріне арналған.

Орфография мен пунктуацияның қиын мәселелері пәнін оқыту әдістері

I. Қызығушылықты ояту

..... сөздің мәйегі.

..... көңілдің ажары.

..... оттан да ыстық.

..... тас жарады, тас жармаса бас жарады

Оқу мен құдық қазғандай

Мәтін дегеніміз не?

Мәтінде

Оқиға

құбылыс

хабарланады,
баяндалады,
әңгімеленеді

сипатталады,
суреттеледі

Мәтіннің түрлері:

Әңгімелеу мәтіні

Сипаттау мәтіні

Пайымдау мәтіні

Қазақ орфографиясының принциптері

Араб жазуы

1910 жылға
дейін

Түпнұсқа:

нәджм (жұлдыз)

- مجذ , гайри

(басқа) - عریض ,

катиб (жазушы)

- بئاک ,

истиқалалу

(тәуелсіздік)

- Инвариант –

халықлар, бізлер,

сүйүкті, йүзнің,

бұзғұнлық

Төте жазуы

1912-1929

жылдар

арасында

- фонетикалық және морфологиялық принцип ұстанылды

Латын графикасы

1929-1938 жылдар

аралығында

фонетикалық және

морфологиялық

принцип

ұстанылды

1938 жылы

түпнұсқалыққа

жақындық

принципі

ұстанылды

Кірім

Графикасы

1940-1990

жылдарға дейін

- Төл сөздерді жазуда фонетикалық және морфологиялық принцип ұстанылды. Ал кірме сөздерді түпнұсқа, яғни цитаталық принцип негізге алынды

1990 жылдан

қазіргі кезге

дейін

- Төл сөздерді жазуда фонетика-фонематикалық принцип ұстанылса, кірме сөздер (орыс тілінен енген сөздер) түпнұсқа принципі бойынша жазылады

Орфография

Сөздердің дұрыс жазылу заңдылығы

*Көрікбай
көк гүл
жазсын
қара ала
Сәтбай
ашса
ала көз
Сақ адам*

Орфоэпия

Сөздердің дұрыс айтылу заңдылығы

*Көрікнай
көк күл
жассын
қарала
Сәтпай
ашиша
ала гөз
Сағ адам*

ЕГЕР

өзгешелік

ОНДА

Еріндік дауыстылардың өзінен кейін келген езулік дауыстыларға әсер етуі -
ұ, ү, о, ө – ы, і, е

Жазылуы

Айтылуы

Көзілдірік

көзүлдүрүк

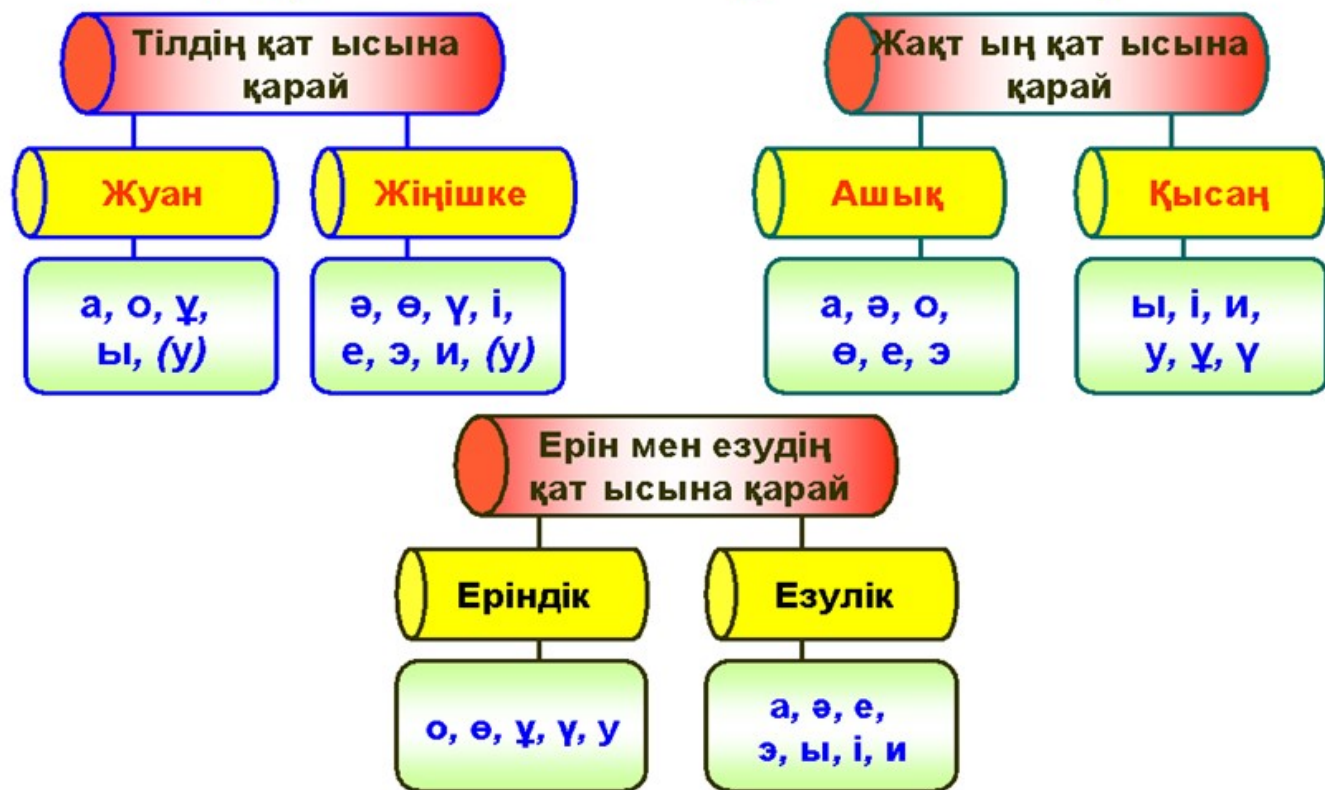
өлең

өлең

жұлын

жұлұн

Дауысты дыбыстардың жіктелуі

Дауыст ы дыбыст ар: а, ә, о, ө, е, ы, і, ұ, ү, и, э, у (12 дыбыс)

Буын. Буын түрлері

Буын-сөз құрамындағы бір немесе бірнеше дыбыстар тобынан жасалған фонетикалық бөлшек

А-па, мек-те-бі-міз-де т.б.

Ерекшеліктері

1. Буын болу үшін оның құрамында дауысты дыбыс болуы тиіс
2. Бір буын ішінде дауысты дыбыс біреуден артық болмау керек
3. Буында мағына болмайды
4. Бірінші буын болмаса, қалған буындар, негізінен, дауыстыдан басталмайды

Буын түрлері

Ашық буын-бір ғана дауысты дыбыстан болатын немесе дауыссыздан басталып, дауыстыға аяқталады.

Ә-ке, та-ға-ла-ды т.б.

Тұйық буын-дауыстыдан басталып, дауыссызға аяқталатын буын

Ар, ұк, ұт, ант, өрт, ұлт т.б.

Бітеу буын-дауыссыздан басталып, дауыссызға аяқталатын буын

Бас, бас-тық, бұл-бұл-дар, кант, карт т.б.

Дауыссыз дыбыстар:

б, в, г, ғ, д, ж, з, й, к, қ, л, м, н, ң,
п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, һ, (у) (25 дыбыс)

Түрлері

Қатаң

п, ф, к, қ, т,
с, ш, щ, х, ц, ч

Ұяң

Б, в, г, ғ,
д, ж, з, һ

Қысаң

р, л, й, у,
м, н, ң

Үндестік заңы

Сөз ішінде, сөз бен қосымша арасында дауыстылардың не бірыңғай жуан, не бірыңғай жіңішке болып үндесуі

Буын үндестігіне
бағынбайтын қосымшалар

Көмектес септік жалғауы: доп-пен, алтын-мен т.б.

-ныкі, -нікі, -дікі: қала-нікі, Әсет-тікі т.б.

-жан, -тай, -тал, -дар, -еке: көке-жан, әке-тай, өсім-тал, білім-дар, ата-еке т.б.

-хана, -стан, -кент, -күнем: дәріхана, Пәкі-стан, Шым-кент, пайда-күнем т.б.

-гер, -кор, -паз, -кой, -гөй, -кеш, -кес, -уар: қалам-гер, пәле-кор, өнер-паз, кәсіп-кой, бата-гөй, арба-кеш, зиян-кес, сөз-уар т.б.

-ов, -ев, -ин: Сәрсенбек-ов-тің, Жұмаба-ев-тың т.б.

Сөз бен қосымша, сөз бен сөздің аралығында дауыссыз дыбыстардың бірін-бірі өзіне ұқсата әсер етуі

Ілгерінді ықпал

Алдыңғы дыбыстың кейінгі дыбысқа әсер етіп, өзіне ұқсатып алуы

Кейінді ықпал

Кейінгі тұрған дыбыстың алдыңғы дыбысқа әсер етіп, өзіне ұқсатып алуы

Қаракөз-Қарагөз,
алып бер-алыппер,
Нұркелді-Нұргелді

Қазса-қасса,
мектеп+і-
мектебі,
тап+у-табу

Тоғыспалы ықпал

Көрші дыбыстардың ілгерінді-кейінді бір-біріне әсері: он қой-оңғой, дос-жаран-дошшаран т.б.

Негізгі тыныс белгілері

- нүкте;
- сұрақ белгісі;
- леп белгісі;
- қос нүкте;
- көп нүкте;
- нүктелі үтір;
- үтір;
- сызықша;
- тырнақша;
- жақша.

Пунктуация

- **Негізгі қызметі**
- Айтылған ойды екіұшты етпей, дәл, түсінікті жеткізу.
- **Қосымша, көмекші қызметі**
- Мәтінді оқығанда адам көңіліндегі жан дүние өзгерістері мен ым-ишара, кідіріс арқылы берілетін құбылыстарды білдіреді.

Мәтіннің тыныс белгілерін қою үшін үш белгіге сүйену керек:

- сөйлем құрылысына негізделген грамматикалық принцип;
- сөйлем және сөйлем құрамындағы сөздердің мағынасын айқындаушы –мағыналық принцип;
- дауыс ырғағы – сөйлем интонациясы.

Қосымша қызметі:

1. Адамның аты, әкесінің аты шартты түрде қысқартылып алынғанда, мысалы: М.О.Әуезов.
2. Драмалық шығармаларда кейіпкер атынан кейін нүкте қойылады.
Мысалы: Арман. Сенбісің?! Қайдан жүрсің?

Сөйлем соңына қойылатын тыныс белгілері

- Адамдар арасындағы қарым-қатынас әртүрлі жағдайда, сөйлеу тілінің мақсатына қарай (хабарлау, баяндау, сұрап білу, жауап алу, талап ету, екіұшты күйде қалу) әрқилы болып келеді. Осыған орай сөйлем соңында түрлі тыныс белгілері қойылады.
- **(.) нүкте:** Аман үйге келді.
- **(?) сұрақ белгісі:** Айтарың бар ма?
- **(!) леп белгісі:** Бабаларым, рақмет сендерге!
- **(...) көп нүкте:** Дауыстарестілгендей болды...

Сұраулы сөйлем сұрау мәнді сөздердің қатысуы арқылы жасалады

- Сұрау есімдіктері сөйлем мүшесі болады.
Мысалы: *Бұл кім?*
- Сұраулық шылаулар. Сұрау мәнін үстейді.
Мысалы: *Келді ме?*
- Бейтарап сөздер баяндауыш құрамында келеді. *Мысалы: келген шығар?*
- Тіркесіп келіп баяндауыш құрамында болады. *Мысалы: Ұнапайсың, ә?*

1-тапсырма. Сөйлем соңына тиісті тыныс белгісін қойыңыздар.

- Алақай! Енді сәл жүрсек жетеміз
- Оны кім айтты
- Бағана анау қырда қарағанымда қазақ үйді байқадым да, үш төбе өтетінімізді бағдарлап алдым
- Па, шіркін, зерек екенсің
- Мені атам үнемі осылай жан-жағымды бағдарлап жүруге үйреткен
- Атаң дана жан екен-ау, негізі
- Бірдеңе айтқыңыз келді ме
- Саған айтар ойымды анау құс бөліп жіберді
- Сіз оның қандай құс екенін тани аласыз ба
- Мен құстарды онша айыра алмаймын. Мұны да танып тындырмаспын
- Бұл қаршыға
- Солай ма

Назарларыңызға рақмет !